

Sodankylän ja Lapin väestöhistoria

Jaakko Häkkinen (2.9.2023, kirjoitusvirheitä korjattu 4.9.2023)

Nyt syyskuun alussa 2023 Sodankylän kunta [juhlii 130-vuotispäiväänsä](#), ja tänä vuonna on samalla kulunut 350 vuotta kahdesta Sodankylän kannalta merkittävästä tapahtumasta: vuonna 1673 Johannes Schefferuksen *Lapponia*-kirjassa julkaistiin koko sivistynyttä Eurooppaa ihastuttaneet sodankylän-saamelaisen [Olaus Sirman](#) laulutekstit, ja Ruotsin kuningas Kaarle XI avasi siihen asti vain saamelaiden asuttamat lapinmaat suomalaiselle uudisasutukselle. Nyt onkin sopiva aika päivittää Sodankylän väestöhistoria.

Käytän luonnehdintaa väestöhistoria, koska perinteisen arkeologiapohjaisen esihistorian kehyksissä nostan tässä kirjoituksessa esiin geneettisiä ja kielellisiä tuloksia. Väestögenetiikka ja historiallinen kielitiede ovat tuottaneet 2000-luvulla runsaasti uutta tietoa, joka tarkentaa aiempaa esihistoriakäsitystämme. Ohitan tässä katsauksessa isä- ja äitilinjat ja keskityn autosomaaliseen perimään: kromosomipareihin 1–22, joiden DNA:ssa toinen alleeli peritään aina isältä ja toinen äidiltä. Aiemmassa kirjoituksessani [Sodankylän väestön geneettinen perimä](#) olen jo käsitellyt Sodankylän nykyväestöä suhteessa muihin Pohjois-Suomen alueväestöihin.

Korostan, että tässä kirjoituksessa esitetty katsaus perustuu lähialueiden muinais-DNA-tutkimuksiin, eikä Suomen alueelta ole löydetty kovinkaan vanhaa muinais-DNA:ta. Esitetty tulkinta jää siksi epävarmaksi.

Kirjoituksessa seurataan Pohjois-Suomen esihistorian aikajaksotusta:

1. Kivikausi: itäeurooppalaiset metsästäjä-keräilijät saapuvat (8500–1900 eaa.)
2. Pronssikausi: siperialaiset saapuvat (1900–500 eaa.)
3. Rautakausi: saamelaiset saapuvat (500 eaa.–1300 jaa.)
4. Keskiaika ja uusi aika: suomalaiset saapuvat (1300 jaa.–)
5. Sodankylän nykyinen väestö

1. Kivikausi: itäeurooppalaiset metsästäjä-keräilijät saapuvat (8500–1900 eaa.)

1.1. Alkuasuttajat

Viimeisen puolentoista vuosikymmenen aikana muinais-DNA:ta tutkimalla on saatu paljon uutta tietoa siitä, millaisia ihmisiä pohjoisimmassa Euroopassa asui. Vaikka Suomen yleisesti happaman maaperän vuoksi luut ja niiden sisältämä DNA säilyvät täällä huonosti, on hyvin vanhaa muinais-DNA:ta kuitenkin saatu joka suunnalta lähialueilta: Skandinavian pohjois- ja eteläosista, Baltiasta sekä Luoteis-Venäjäältä Kuolan niemimaalta ja Äänisen seudulta. Näiden perusteella voidaan esittää arvioita myös Suomen alueen väestökehityksestä.

Arkeologisten ajoitusten mukaan koko nykyisen Suomen alue aina Lappia myöten oli asutettu suunnilleen vuoteen 8500 eaa. mennessä, kun maa oli paljastunut jäätiköiden ja sulamisvesien alta. Läntinen rannikkoseutu oli tuolloin vielä veden alla pitkälle sisämaahan saakka. Ensimmäiset asukkaat ovat saapuneet tänne etelän ja kaakon suunnilta, ja muinais-DNA:n perusteella nämä ihmiset edustivat itäeurooppalaisia metsästäjä-keräilijöitä (E[E]HG = *Eastern European hunter-gatherers*). Tuota väestöä levittäytyi Lapin kautta myös koko Skandinaviaan, minne saapui etelän suunnalta myös toisenlaista väestöä: länsieurooppalaisia metsästäjä-keräilijöitä (W[E]HG = *Western European hunter-gatherers*). Skandinaviassa nämä kaksi väestöä sekoittuivat, minkä seurauksena syntyivät Skandinavian metsästäjä-keräilijät (SHG).⁸

Länsieurooppalaiset metsästäjä-keräilijät asuttivat myös Baltian, joten heitä on saattanut päätyä jonkin verran eteläisimpään Suomeen. Kuitenkin suurin osa Suomesta näyttää olleen yksin itäeurooppalaisten metsästäjä-keräilijöiden aluetta. Uusimpien tutkimusten perusteella kumpikin väestö oli vielä [tummaihoinen](#), vaikka läntisillä metsästäjillä olikin siniset silmät. Vaaleampi iho alkoi yleistyä vasta kivikauden lopulla Lähi-idästä Eurooppaan saapuneiden maanviljelijöiden ja Mustanmeren pohjoispuolisilta aroilta levittäytyneiden paimentolaisten mukana.²²

Pyyntielinkeinot eivät pystyneet ylläpitämään suurta väkimäärää, joten Sodankylän kuntaa vastaavalla alueella ihmisiä eli arviolta vain joitain satoja. Tilanne säilyi tällaisena uudelle ajalle saakka, jolloin vasta Lapissa omaksuttiin käyttöön uusia elinkeinoja. Alkuasukituksen jälkeen suuria väestöllisiä mullistuksia ei tapahtunut moneen tuhanteen vuoteen, vaan seuraavat muuttoliikkeet edustivat samanlaista väestöä kuin alkuasukittajat.

1.2. Kampakeraamikat saapuvat

Kampakeraamisten kulttuurialtojen leviäminen kaakosta Suomen alueelle alkoi uusimpien ajoitusten perusteella suunnilleen 5200 eaa. Suomen varhaiskampakeraamikka jaetaan kahteen kulttuuri-alueeseen: eteläiseen Sperringsin keramiikkaan ja pohjoiseen Säräisniemen vanhempaan keramiikkaan.¹⁷ Kampakeraamiseen kulttuuripiiriin liittyvän väestön tiedetään lähialueilla edustaneen käytännössä samaa itäeurooppalaista metsästäjä-keräilijäväestöä, jonka piiristä Suomen alueen alkuasukittajatkin tulivat. Tyypillinen kampakeramiikka, joka levisi Suomeen vuoden 3900 eaa. jälkeen, ulottui sekin Lappiin ja Pohjois-Ruotsiin saakka.

Mahdollisesti kampakeraamikkojen kielikin oli samaa juurta kuin alkuasukittajilla. Nykyään tiedetään, etteivät nämä [Suomen kivikautiset kielet](#) edustaneet vielä uralilaista kielikuntaa (johon muiden muassa suomi, viro, saamelaiskielet ja unkari kuuluvat).

1.3. Maanviljelijät saapuvat

Neoliittisella eli nuoremmalla kivikaudella Lähi-idästä levisi uutta maanviljelijäväestöä eteläiseen ja läntiseen Eurooppaan. Skandinaviaan vuoden 3000 eaa. tienoilla levinneen suppilopikarikulttuurin väestön perimästä jopa 60 % oli maanviljelijäperimää,⁶ ja samaa luokkaa se oli myös megaliittikulttuurin väestöllä.²³ Kivikauden loppuun mennessä maanviljelijäperimää oli levinnyt jo Kuolan niemimaalle saakka, koska sitä nähdään pronssikauden Bolshoi Oleni Ostrovin väestössä.¹⁸

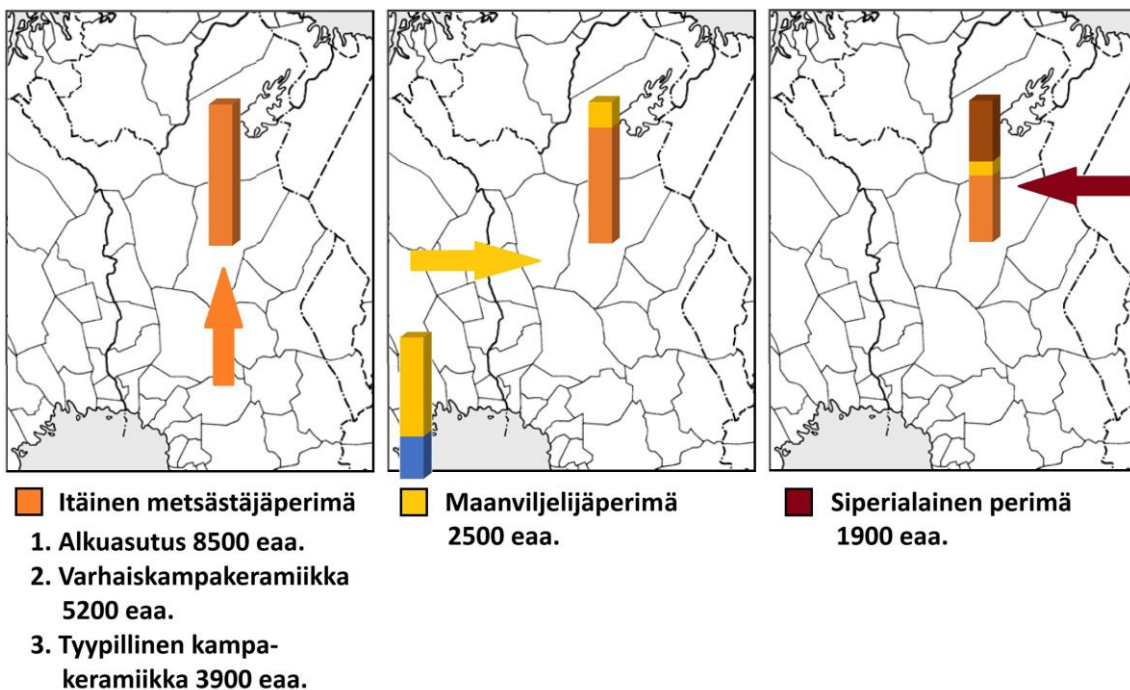
Megaliittikulttuuri näyttäisi levinneen Ruotsin rannikkoa pohjoiseen ainakin merenkurkun tienoille saakka.⁵ Suomen puolella megaliittikulttuuriin saattavat liittyä Pohjanmaan rannikon jätkirkot.²⁰ Onkin mielenkiintoista, että Etelä-Pohjanmaan Levänluhdan keskirautekautisella väestöllä on runsaasti maanviljelijäperimää – jopa kolmasosa.¹⁸ Heitä voitaneen pitää pohjoisesta levinneen

BOO:n kaltaisen väestön ja Skandinaviasta levinneen, runsaasti maanviljelijäperimää kantaneen väestön sekoituksena.

1.4. Nuorakeraamikat saapuvat

Laaja alue Keski-, Itä- ja Pohjois-Euroopassa koki vielä kivikauden lopulla suuren väestöliikkeen, kun nuorakeraamiset kulttuurit (vasarakirveskulttuurit) levittäytyivät vuoden 2900 eaa. tienoilla. Muinais-DNA-tulokset osoittavat, että tämän kulttuuripiirin väestö oli geneettisesti huomattavan yhtenäistä Keski-Euroopasta Uralille saakka. Uusien tulosten perusteella nuorakeraamisen väestön perimästä noin 70 % tuli Mustanmeren pohjoispuolisen aron jamnaja- eli kuoppahautakulttuurin väestöltä ja 30 % Keski-Euroopan palloamforakulttuurin väestöltä.²²

Vaikka Suomesta ei niin vanhaa muinais-DNA:ta olekaan saatavilla, nuorakeraamista väestöä näyttää saapuneen myös eteläisen ja läntisen Suomen rannikkovyöhykkeelle, koska tälle alueelle saapui kokonaan uusi ja vieras kulttuurikuva, johon liittyi karjanhoito ja luultavasti maanviljelykin.¹² Pohjoiseen asti tätä perimää ei kuitenkaan levinnyt vielä pitkään aikaan, koska jamnaja-väestön perimää ei näy vielä Kuolan niemimaan pronssikautisissa näytteissä eikä edes Etelä-Pohjanmaan Levänluhdan keskirautekautisissa näytteissä.¹⁸

2. Pronssikausi: siperialaiset saapuvat (1900–500 eaa.)

Lappiin saapui heti pronssikauden alussa väestöä kaukaa Pohjois-Siperiasta, ilmeisesti suoraan Jäämeren kautta. Kuolan niemimaan Bolshoi Oleni Ostrovin (BOO) näytteiden perimästä lähes puolet on siperialaista perimää ja toinen lähes puolikas itäeurooppalaista metsästäjä-keräilijäperimää – juuri sitä, jota Lapin väestö näyttää edustaneen siihenastiset 6600 vuotta. Lisäksi väestössä on vähän maanviljelijäperimää, jonka on näin ollen täytynyt levitä Lappiin jo kivikauden lopussa. Arkeologisessa aineistossa Lapista löydetty niin kutsuttu vohvelikeramiikka eli imitoitu tekstiilikeramiikka näyttäisi

liittyvän pohjoissiperialaisen Ymyyakhtakhin kulttuurin keramiikkaan; väliin jääviltä alueilta ei tällaista keramiikkaa ole löydetty.¹⁶

Ilmeisesti siperialaissekoitteinen väestö ei vielä tällöin levinnyt Kuolasta Skandinaviaan saakka, mutta Suomen alueella se kyllä näyttää levinneen kohti etelää. Etelä-Pohjanmaan Levänluhdan keskirautekautinen (noin 300–800 jaa.) väestö koostuu osittain BOO-väestön perimätekijöistä (siperialainen perimä + itäinen metsästäjäperimä) ja osittain Lähi-idästä Keski-Euroopan kautta saapuneesta maanviljelijäperimästä. Toistaiseksi Suomesta ei ole muita yhtä vanhoja näytteitä, joten emme tiedä, kuinka kauas etelään siperialainen perimä ehti levitä pronssikaudella tai varhaisella rautakaudella. Siperialaista perimää levisi Eurooppaan myös Volgan alueen kautta, mutta sieltä se ei luultavasti levinnyt Suomeen vielä ennen pronssikauden loppua ja saamelaisten levittäytymistä, koska Viroonkin se saapui vasta rautakauden alkaessa.

Pronssikauden siperialaiset tulokkaat eivät vielä ole voineet puhua uralilaista kieltä, koska muuttoliikkeen lähtöalueelle Pohjois-Siperiaan uralilainen kieli levisi vasta samojedien mukana vuosituhansia myöhemmin ja koska muuton aikaan kantaurlia puhuttiin vielä suppealla alueella kaukana Pohjois-Siperiasta.^{10,11} Olipa siperialaisten tulokkaiden kieli mikä hyvänsä, niin luultavasti voitolle pääsi kuitenkin Lapin väestön alkuperäisempi kieli, joka periytyi joko alkuasukkailta tai kampakeraamikoilta. Kadonneista kielistä omaksutuissa substraattilainasanoissa näkyvien äännepiirteiden perusteella näyttää alustavasti siltä, että Lapissa puhuttiin ennen saamelaiskielten saapumista samankaltaista kieltä kuin etelämpänäkin, aina Ylä-Volgan tienoille saakka.^{1,3,4,10}

Levänluhtalaisten kieli puolestaan saattoi edustaa joko BOO-väestön sukuista kieltä tai maanviljelijäperimän Skandinaviasta tuoneen väestön kieltä, joka sekin oli luultavasti jokin tuntematon muinaiskieli. Seuraavien lukujen perusteella näyttää siltä, ettei Levänluhdan väestö todennäköisesti ole puhunut saamea tai suomea, koska genetiikan tulokset eivät näytä käytännössä minkäänasteista sekoittumista geneettisten saamelaisten tai geneettisten suomalaisten kanssa. Asiaa ei voi kuitenkaan varmuudella arvioida, koska kieli ei periydy DNA:ssa.

3. Rautakausi: saamelaiset saapuvat (500 eaa.–1300 jaa.)

On mahdollista, että saamelaiskielten varhainen esimuoto olisi saapunut Etelä-Suomeen jo vuoden 1000 eaa. tienoilla,¹⁴ mutta viimeistään varhaisella rautakaudella sen on täytynyt sinne ehtiä, koska saamelaiskielissä on lainasanoja, jotka todistavat jatkuvista kontakteista germaanien kanssa. Paleogermaaniset, kantagermaaniset, luoteisgermaaniset ja kantaskandinaaviset lainasanat on lainattu suunnilleen aikavälillä 500 eaa.–500 jaa., ja ne on lähes kaikki omaksuttu ennen myöhäiskantasaamen levittäytymistä ja kehittymistä tytärkieliksi.² Vasta myöhäisimpien kantaskandinaavisten lainasanojen aikaan myöhäiskantasaame oli jo alueellisesti levittäytynyt, mikä näkyy lainasanojen äännekorvausten pienissä eroissa. Koska germaanisten kielten riimutekstit ilmaantuvat jo pian ajanlaskun alun jälkeen, voidaan näiden lainasanakerrostumien perusteella ajoittaa myöhäiskantasaamen jakautuminen suunnilleen 100-luvulle jaa.¹⁹

Viisi vuotta sitten havaittiin, että nykysaamelaisissa siperialaisen perimän osuus on noin 25 %, ^{13,24} mutta tämä ei vielä riitä osoittamaan, että he polveutuisivat Lapin varhaisemmasta väestöstä. Ensinnäkin myös Volgan alueen väestöissä on runsaasti siperialaista perimää, ja toiseksi uusien qpAdm-tulosten perusteella saamelaiset eivät näyttäisikään polveutuvan BOO:n ja Levänluhdan tyyppisistä väestöistä: (1) saamelaisista näyttää puuttuvan kokonaan itäeurooppalainen metsästäjä-keräilijäperimä, ja (2) saamelaisten perimästä noin puolet koostuu jamnaja-väestön perimästä, kuten suomalaisilla ja kaikilla muillakin pohjoiseurooppalaisilla väestöillä. Jälkimmäinen perimä on levinnyt

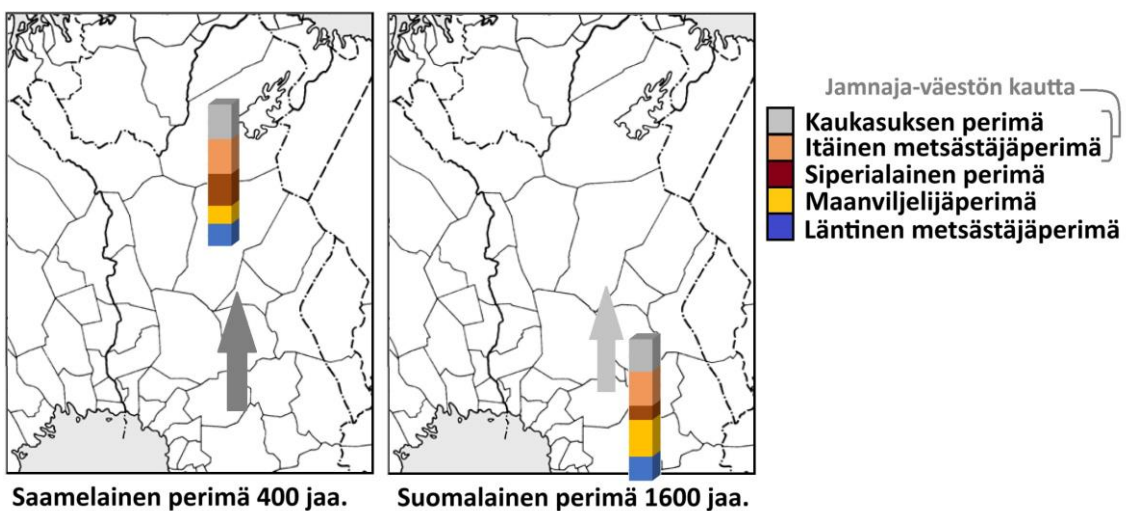
Pohjois-Eurooppaan nuorakeraamisten kulttuurien väestön mukana, kuten luvussa 1.4 kerrottiin. Tätä perimää ei kuitenkaan löytynyt vielä Etelä-Pohjanmaan Levänluhdan väestöstä.¹⁸

Uusimpien tulosten perusteella näyttäisikin siltä, että saamelainen väestö olisi levinnyt Suomeen kaakosta Ylä-Volgan suunnalta. Kielitieteen tuloksille löytyy näin leviämisreitit osalta sopiva vastine genetiikan tuloksista, joten voidaan olettaa, että saamelaista kieltä levitti muuttoliike, jossa geneettisesti nykysaamelaisia muistuttava väestö syrjäytti tai sulautti matkan varrella asuneita aikaisempia väestöjä.

Vaikka saamelaisen kielen (ja samalla oletettavasti saamelaistyyppisen perimän) leviäminen Etelä-Suomesta pohjoiseen on alkanut jo ajanlaskun alkua seuranneina vuosisatoina, vielä myöhemminkin pohjoisempana oli ainakin saarekkeina sellaisia väestöjä kuten levänluhtalaiset, joiden perimässä ei näy havaittavaa sekoittumista saamelaisten (eikä suomalaisten) kanssa. Seitsemästä tähän mennessä analysoidusta levänluhtalaisesta yksi edustaa vierasta perimäkoostumusta. Tämän henkilön tarkempi lähtöalue on tuntematon, mutta hän saattaa olla peräisin eteläisestä Skandinaviasta, Baltiasta tai miksei Etelä-Suomestakin (sieltä ei näin vanhaa DNA:ta ole toistaiseksi löytynyt vertailua varten).¹³

Saamelaiskielissä on sadoittain tuntematonta alkuperää olevia lainasanoja ja paikannimiä, jotka on lainattu pohjoisen Fennoskandian aiemmalta väestöltä.¹³ Yhteisöt ovat siis asuneet samoilla alueilla tai lähekkäin suhteellisen pitkään, ennen kuin aiempi väestö joko sulautui saamelaisiin tai syrjäytettiin. Kyseisille sanoille ja paikannimielementeille ei löydy alkuperää uralilaisista kielistä, ja niissä on myös epäuralilaisia äännejärjestelmän piirteitä. Ne eivät näyttäisi muistuttavan mitään muitakaan nykyään eläviä kieliä.

Aiempien väestöliikkeiden kohdalla olen olettanut, että alueelle saapunut uusi perimä olisi kerrostunut vanhempien perimätekijöiden päälle, kuten BOO- ja Levänluhta-väestöjen koostumus todistaa. Rautakauden väestöliikkeiden osalta on kuitenkin merkittävää, ettei saamelaisista eikä suomalaisista näyttäisi löytyvän suoraa itäistä metsästäjäperimää vaan ainoastaan jamnaja-väestön kautta periytyvää. Jamnaja-perimää tai läntistä metsästäjäperimää ei vanhastaan ollut Lapissa, mutta periaatteessa osa maanviljelijäperimästä tai siperialaisesta perimästä saattaisi olla periytynyt saamelaisiin Lapin aikaisemmalta väestöltä. Tässä vaiheessa näyttää kuitenkin siltä, että pääasiassa aiempi väestö olisi enemmänkin syrjäytetty kuin sulautettu.

4. Keskiaika ja uusi aika: suomalaiset saapuvat (1300 jaa.–)

Nykyinen suomen kieli on keinotekoisien kirjakielen yhteen sitoma kirjava joukko pohjoisia itämerensuomalaisia murteita. Länsi- ja itämurteilla on erilainen alkuperä, mutta lopulta ne polveutuvat muiden itämerensuomalaisten kielten tavoin myöhäiskantasuomesta, jota puhuttiin Viron alueella lähes 2000 vuotta sitten. Viimeistään 600-luvulla jaa. kantasuomen pohjoismurteen puhujat ehtivät Suomen rannikolle edeten Etelä-Pohjanmaalle saakka. Tämän kielen leviäminen voitaneen yhdistää Viron alueelta peräisin olevien maantasaisten polttokenttäkalmistojen leviämiseen: tämä uusi hautausyyppi yhtenäisti lounaisen Suomen kulttuurikuvan.²¹ Toisaalta kielen leviäminen saattaisi olla hieman aikaisempikin tapahtuma, muttei kovinkaan paljon aikaisempi.

Rautakauden lopulla, suunnilleen vuoden 1000 jaa. tienoilla, muinaislänsisuomalainen asutus ehti Meri-Lappiin, Kemijoen ja Tornionjoen suuseuduille.²⁵ Vähän myöhemmin myös muinaiskarjalaisten retket ylsivät Lappiin saakka. Peräpohjalaismurteissa karjalaisvaikutus näyttäisi rajoittuvan Tornionjoen itäpuoliselle alueelle.¹⁵ Käytännössä lähes koko Lappi oli kuitenkin vielä vuosisatojen ajan saamelaisten maata. Suomalaisten harjoittamat karjanhoito ja maanviljely mahdollistivat kuitenkin suuremman väestönkasvun, minkä ansiosta pohjoisen voimasuhteet alkoivat kääntyä. Ilmeisesti jo rautakauden lopussa Perämeren rannikon suomenkielinen väestö (joka tunnettiin kainulaisina ja kveeneinä) alkoi verottaa sisämaan saamelaisia (joita kutsuttiin lappalaisiksi).

4.1. Keskiaika

Keskiajalla (pohjoisessa noin 1300–1500 jaa.) voimistuvien valtakuntien valta alkoi tavoittaa pohjoisinta Eurooppaa. Lännen suunnalta Lappia alkoivat verottaa Norjan ja Ruotsin kuningaskunnat, idän suunnalta Novgorodin kauppatasavalta. Ruotsi käytti kainulaisia ja sitten pirkkamiehiä Lapin verottajina, kun taas Novgorod käytti samaan tehtävään karjalaisia. Kyse oli kuitenkin aluksi pikemminkin liittolaisuudesta kuin alamaisuudesta. Ainakin Laatokan seudun karjalaiset pakkokäännytettiin kristinuskoon ja alistettiin Novgorodin alamaisiksi suunnilleen vuoteen 1300 jaa. mennessä, ja samaan aikaan loputkin etelä- ja länsisuomalaiset pakkokäännytettiin ja alistettiin Ruotsin alamaisiksi.

Pähkinäsaaren rauhassa vuonna 1323 Ruotsi ja Novgorod määrittivät valtakuntien välisen rajan, mutta sen tarkasta kulusta ei ole yksimielisyyttä. Yleensä se piirretään Karjalankannakselta Keski-Pohjanmaalle. Ilmeisesti kumpikin osapuoli halusi tulkita rajan kulkua itselleen suotuisasti, ja Ruotsi katsoi Suomen Lapin kuuluvan omaan kirkolliseen valtaansa: alue laskettiin Uppsalan arkkihiippakunnan alueeseen. Luultavasti siis myös Perämeren rannikon suomalainen asujaimisto omaksui kristinuskon jo keskiajan alussa. Saamelaisten pakkokäännyttäminen sen sijaan oli pitkä ja hidas prosessi.

4.2. Uusi aika

Uusi aika (noin 1500 jaa.–) toi mukanaan yhteiskunnan kirjallisen dokumentoinnin: siirryttiin esihistoriasta historialliseen aikaan. Tästä alkaen väestöjen voidaan nähdä koostuvan yksittäisistä henkilöistä nimeen ja tarinoineen. 1500- ja 1600-luvuilla Lapista on tietoja lähinnä veronmaksajista eli perheiden isännistä, ja vasta 1700-luvulla alettiin kirjata ylös kaikki asukkaat.

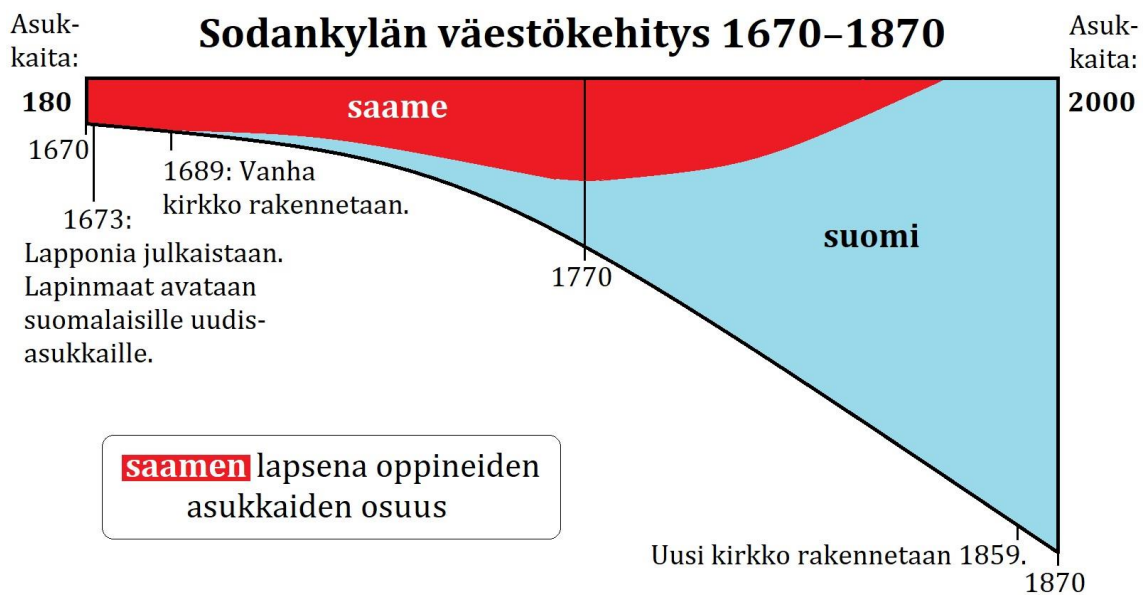
Asiakirjoista selviää myös lapinrajan kulku: sen pohjoispuolella alkoivat lapinmaat, joiden alueelle suomalaiset eivät saaneet asettua. 1600-luvulla Rovaniemen seutu rajattiin jo lapinmaiden ulkopuolelle, koska suomalainen talonpoikaisasutus oli noussut Kemijoen laaksoa seuraten sisämaahan. Rovaniemen itä- ja pohjoispuoliset alueet Kuusamosta Inariin kuuluivat Kemin Lappiin, kun

taas Suomen Lapin länsireuna, Enontekiö ja Utsjoki kuuluivat Tornion Lappiin, josta suurin osa jäi Suomen nykyisen länsirajan toiselle puolelle.⁷

Ruotsin kuningas avasi lapinmaat suomalaiselle uudisasutukselle vasta 350 vuotta sitten, vuonna 1673, mutta meni pitkälti 1700-luvulle, ennen kuin suomalaisten lukumäärä alkoi merkittävästi kasvaa Sodankylässä.

4.3. Sodankylä alkaa suomalaistua

Alla olevassa kuvassa näkyy Sodankylän väkiluvun kehitys ja kieliryhmien arvioitu osuus aikavälillä 1670–1870. Kuvassa ei huomioida vuoden 1870 tienoilla alkanutta pohjoissaamelaisten muuttamista Vuotson seudulle. Tämän muutoksen ansiosta saame säilyi Sodankylän kielimaisemassa, vaikka alueen vanhat suvut olivat jo vaihtaneet suomen kieleen.

Pyyntikulttuurin (metsästys, kalastus ja keräily) kaudella Sodankylän kokoinen alue on elättänyt vain joitain satoja ihmisiä. Tilanne säilyi tällaisena alkuasutuksesta 1600-luvulle saakka, peräti noin 10 000 vuoden ajan. On arvioitu, että yhden lapinkylän väestö kaatoi eläkseen noin 200 metsäpeuraa vuodessa, ja sen lisäksi pyydettiin runsaasti pienempää riistaa ja kalaa. 1700-luvulta alkaen peuranmetsästys ajautui kuitenkin kriisiin, koska peurakanta alkoi huveta nopeammin kuin se uusiutui. Tähän lienee ollut tärkeimpänä syynä suomalaisten uudisasukkaiden saapuminen.

Suomalaiset tulokkaat eivät kunnioittaneet tasapainoa, jossa väkiluku pysyi riittävän pienenä peurakannan uusiutumisen takaamiseksi. Suomalaisten lapsia jäi henkiin enemmän, koska maanviljely ja karjanhoito mahdollistivat suuremman väkiluvun ylläpitämisen kuin pyyntielinkeinot. Samalla suomalaiset kuitenkin metsästäivät itsekin jatkuvasti yhä enemmän peuroja. Lopulta jäljelle jääneet peurat ilmeisesti sulautuivat porotokkiin, kun suurporonhoito uutena elinkeinona levisi samaan aikaan lännestä Keski-Lappiin.

Suomalaiset tulokassuvut sekoittuivat alueen vanhojen saamelaissukujen kanssa. Koska ympäröivässä yhteiskunnassa käytettiin suomea (tuomarit, papit, verottajat jne.), kaikki asukkaat lienevät jo 1700-luvulla osanneet suomea ainakin toisena kielenään. Kansa pakkokäännyttiin omasta vanhasta uskonnostaan kristinuskoon, ja kristinopin ymmärrys oli todistettava suomen kielellä.

Perhetasolla kielenvaihto saamesta suomeen tapahtui kaksikielisyysvaiheen kautta niin että saame ja suomi olivat kumpikin äidinkielen tasoisesti osattuja. Sukupolvien kuluessa yhä useammassa perheessä päätettiin sitten jättää opettamatta lapsille saamea, koska sitä ei enää tarvittu eikä arvostettu. Kuitenkin vielä 1820-luvulla Anders Johan Sjögren ja Jacob Fellman raportoivat, että Suur-Sodankylän alueella osattiin vielä laajalti saamea etenkin keskusseutujen (kirkonkylän ja Kitisen laakson) ulkopuolella (ks. [Milloin sodankylänsaame kuoli?](#)).

Ehkä suunnilleen vuoden 1850 jälkeen paikallista saamea ei enää opetettu yhdellekään lapselle, mikä tarkoittaa sitä, että epäilemättä vielä 1900-luvulla eli vanhuksia, jotka olivat lapsena oppineet kielen. Kieltä ei kuitenkaan enää voitu (eikä ajalle tyypillisen ”tieteellisen rasismien” ja saamen halveksitun aseman vuoksi haluttukaan) puhua kenenkään kanssa, joten 1900-luvun alun rippikirjoissa ei vanhojen paikallisten sukujen jäsenistä ole enää ketään merkitty saamenkieliseksi.

4.4. Sodankylän väestön ja kulttuurin kaksi juurta

Sodankylänsaamelaisen kieliyhteisön katoaminen ei kuitenkaan merkinnyt saamelaisen väestön katoamista, vaikka asia joskus aiemmin sillä tavalla ymmärrettiinkin. Sukututkimuksen perusteella tyypillinen suhdeluku Sodankylän alueella näyttäisi olevan sellainen, että 1700-alun tasolla esivanhemmista noin puolet edustaa paikallisia lapinkylien saamelaissukuja ja toinen puoli suomalaisia uudisasukassukuja. Sodankylän vanhoilla suvuilla (Aikio, Mattanen, Aska, Tepsa, Rampa, Raasakka, Pumpanen jne.) oli kullakin omat perinteiset asuinalueensa eri järvien lähellä, kun taas varhaisimmat suomalaissuvut (Halonen, Pelkonen, Perttunen, Hiltunen) levittäytyivät laajalle alueelle. Siksi useimpien sodankyläläisten esivanhemmista löytyy näitä samoja suomalaissukuja, kun katsotaan ajassa tarpeeksi kauas taaksepäin.

Myöskään elinkeinomuutos ei suoraan merkitse saamelaisen kulttuurin katkeamista, koska monella tasolla kulttuuri edelleen jatkui. Aivan kuten väestöllä, myös Sodankylän kansankulttuurilla on juuria sekä saamelaisessa että suomalaisessa piirissä. ”Lappalaisiksi” merkittyjen lukumäärä romahti vuonna 1763, kun lähes kaikki saamelaiset liitettiin uudistilallisten luetteloon. Kyseisen vuoden jälkeen Keski-Lapin asiakirjoissa ”lappalainen” oli enää sellainen saamelainen, jolla ei ollut mahdollisuutta (perheettömyyden, sairauden tai korkean iän vuoksi) tai tarvetta (koska vietti liikkuvaa elämää porotokkaa paimentaen) perustaa maatilaa.

Maatilan perustaminen ei automaattisesti johtanut etnisyyden vaihtumiseen – eihän saamelainen lakannut olemasta saamelainen vain siksi, että hän rakensi hirsitalon. Asettuminen kiinteäksi osaksi yhä suomalaisempaa yhteisöä ja yhteiskuntaa kuitenkin altisti vanhat paikalliset suvut suomalais-tumiselle. Kukaan ei pysty määrittämään yksiselitteistä rajaa sille, missä kohdassa etnisyydeltään saamelainen henkilö tai perhe muuttuu etnisyydeltään suomalaiseksi, koska sekoittumisvyöhykkeen ihmiset sijoittuvat ”puhtaiden” ääripäiden väliin, kantaen piirteitä kummastakin ryhmästä. Etnisyys ja etninen identiteetti ovat erittäin monimutkaisia ja hankalasti arvioitavia asioita, joihin ei tässä kirjoituksessa tämän syvemmin kajota. Sukujuuret, kieli ja kulttuuri liittyvät kaikki etnisyyteen, vaikka mikään niistä ei yksinään sitä selitäkään. Selvintä onkin käsitellä sodankyläläisten sukujuuria, kieltä ja kulttuuria irrallisina tarkastelutasoina, ottamatta kantaa mahdolliseen etnisyyden tai etnisen identiteetin muutokseen.

5. Sodankylän nykyinen väestö

Vielä nykyäänkin saamelaisten ja suomalaisten välillä on selvä geneettinen ero,²⁴ ja saamelaiset ovat baskien ja sardinialaisten ohella yksi niistä Euroopan väestöistä, jotka ovat kaukana kaikista muista väestöistä, myös toisistaan.⁹ Jos kuitenkin katsotaan muinaisväestöiltä perittyjä perimätekijöitä, niin saamelaiset ja suomalaiset ovat melko samanlaisia, ja ero onkin selvästi suurempi verrattaessa näitä kahta väestöä Lapin aikaisempien asutusvaiheiden väestöihin. Ulkonäön piirteiltäänkään saamelaiset ja suomalaiset eivät eroa merkittävästi toisistaan, kun taas itäeurooppalaiset metsästäjä-keräilijät olivat tummaihoisia, maanviljelijäperimää kantanut väestö muistutti Lähi-idän nykyisiä väestöjä ja siperialaiset tulokkaat muistuttivat nykyisiä pohjoisimman Aasian väestöjä.

Jamnaja-väestöltä (nuorakeraamisten väestöjen kautta) saatu perimä muodostaa noin puolet niin saamelaisten kuin suomalaistenkin perimäkokonaisuudesta. Pienempiä osatekijöitä kummallakin väestöllä ovat läntinen metsästäjäperimä, maanviljelijäperimä ja siperialainen perimä. Suomalaisilla maanviljelijäperimää on hieman enemmän, saamelaisilla puolestaan siperialaista perimää on hieman enemmän. Sodankyläläiset ja Lapin muut sekoittuneet alueväestöt todennäköisesti osuvat eri perimätekijöiden pitoisuuksiltaan saamelaisten ja suomalaisten väliin.

On pidettävä mielessä sellainenkin mahdollisuus, että Metsä-Lapin saamelaiset ehkä olivat jo alkuaankin geneettisesti vähän erilaisia kuin Tunturi-Lapin saamelaiset. Fennoskandian pohjoisreunalla säilynyt nykyinen saamelaisväestöhän edustaa vain pientä osajoukkoa historiallisista saamelaisista: laajimmillaan saamea on puhuttu valtavalla alueella Uudeltamaalta Jäämeren rantaan ja Vienanmeren eteläpuolelta Keski-Norjaan. Eri alueilla kielen leviämiseen on saattanut liittyä eriasteista aiemman väestön sulauttamista.

Kuusamosta löydetyn ”[Kitkan noidan](#)” DNA:ta ollaan tiettävästi tutkimassa. Löytö on ajoitettu 1500–1600-luvuille eli aikaan ennen suomalaisasutuksen leviämistä Kemin Lappiin, joten se tulee tarjoamaan aikalaisikkunan Metsä-Lapin saamelaisten perimään. Toivottavasti muualtakin Lapista ja Suomesta tullaan löytämään riittävän vanhoja DNA-näytteitä eri alueiden saamelaisten perimän kartoittamiseksi. Ilman tällaisia näytteitä käsityksemme menneisyyden väestöistä jäisi ikuisesti aukkoiseksi ja epävarmaksi. Tieteessä hyvä ja huono puoli on se, että uutta tietoa karttuu jatkuvasti. Tämäkin kirjoitus Sodankylän ja Lapin väestöhistoriasta toivottavasti vuosien saatossa vanhentuu, kun uusia tutkimustuloksia ilmaantuu.

Lähteet

1. Luobbal Sámmol Sámmol Ánte (Aikio, Ante) 2004: An essay on substrate studies and the origin of Saami. – Irma Hyvärinen, Petri Kallio & Jarmo Korhonen (toim.): *Etymologie, Entlehnungen und Entwicklungen. Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag*, 5–34. Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki, LXIII.
https://www.academia.edu/4811770/An_Essay_on_Substrate_Studies_and_the_Origin_of_Saami
2. Luobbal Sámmol Sámmol Ánte (Aikio, Ante) 2006: On Germanic-Saami contacts and Saami prehistory. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 91, 9–55.
<http://www.sgr.fi/susa/91/aikio.pdf>
3. Luobbal Sámmol Sámmol Ánte (Aikio, Ante) 2012: An essay on Saami ethnolinguistic prehistory. *A Linguistic Map of Prehistoric Northern Europe*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 266, 63–117. https://www.sgr.fi/sust/sust266/sust266_aikio.pdf

4. Luobbal Sámmol Sámmol Ánte (Aikio, Ante) 2015: The Finnic ‘secondary e-stems’ and Proto-Uralic vocalism. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 95, 25–66.
<https://journal.fi/susa/article/download/82642/41883/>
5. Blank, Malou & Sjögren, Karl-Göran & Storå, Jan 2023: Old bones or early graves? Megalithic burial sequences in southern Sweden based on 14C datings. *Archaeological and Anthropological Sciences* (2020) 12: 89. <https://doi.org/10.1007/s12520-020-01039-9>
6. Coutinho, Alexandra & Günther, Torsten & Munters, Arielle R. & Svensson, Emma M. & Götherström, Anders & Storå, Jan & Malmström, Helena & Jakobsson, Mattias 2020: The Neolithic Pitted Ware culture foragers were culturally but not genetically influenced by the Battle Axe culture herders. *American Journal of Physical Anthropology* 2020;172: 638–649.
<https://doi.org/10.1002/ajpa.24079>
7. Enbuske, Matti 2008: *Vanhan Lapin valtamailla. Asutus ja maankäyttö historiallisen Kemin Lapin ja Enontekiön alueella 1500-luvulta 1900-luvun alkuun*. Bibliotheca Historica 113. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
8. Günther, Torsten & Malmström, Helena & Svensson, Emma M. & Ayça Omrak & Sánchez-Quinto, Federico & Kılınç, Gülşah M. & Krzewińska, Maja & Eriksson, Gunilla & Fraser, Magdalena & Edlund, Hanna & Munters, Arielle R. & Coutinho, Alexandra & Simões, Luciana G. & Vicente, Mário & Sjölander, Anders & Jansen Sellevold, Berit & Jørgensen, Roger & Claes, Peter & Shriver, Mark D. & Valdiosera, Cristina & Netea, Mihai G. & Apel, Jan & Lidén, Kerstin & Skar, Birgitte & Storå, Jan & Götherström, Anders & Jakobsson, Mattias 2018: Population genomics of Mesolithic Scandinavia: Investigating early postglacial migration routes and high-latitude adaptation. *PLoS Biology* 16(1): e2003703.
<https://doi.org/10.1371/journal.pbio.2003703>
9. Huyghe, Jeroen R & Fransen, Erik & Hannula, Samuli & Van Laer, Lut & Van Eyken, Els & Mäki-Torkko, Elina & Aikio, Pekka & Sorri, Martti & Huentelman, Matthew J & Van Camp, Guy 2011: A genome-wide analysis of population structure in the Finnish Saami with implications for genetic association studies. *European Journal of Human Genetics* (2011) 19, 347–352. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3062008/>
10. Häkkinen, Jaakko 2009: Kantauralin ajoitus ja paikannus: perustelut puntarissa. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 92, 9–56. <http://www.sgr.fi/susa/92/hakkinen.pdf>
11. Häkkinen, Jaakko 2023: On locating Proto-Uralic. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 68. (Ilmestyy loppuvuodesta.)
12. Lahtinen, Maria & Rowley-Conwy, Peter 2013: Early Farming in Finland: Was there Cultivation before the Iron Age (500 BC)? *European Journal of Archaeology* 16 (4) 2013, 660–684.
https://www.researchgate.net/publication/263963680_Early_Farming_in_Finland_Was_there_Cultivation_before_the_Iron_Age_500_BC
13. Lamnidis, Thisseas C. & Majander, Kerttu & Jeong, Choongwon & Salmela, Elina & Wessman, Anna & Moiseyev, Vyacheslav & Khartanovich, Valery & Balanovsky, Oleg & Ongyerth, Matthias & Weihmann, Antje & Sajantila, Antti & Kelso, Janet & Pääbo, Svante & Onkamo, Päivi & Haak, Wolfgang & Krause, Johannes & Schiffels, Stephan 2018: Ancient Fennoscandian genomes reveal origin and spread of Siberian ancestry in Europe. *Nature Communications* (2018) 9:5018. <DOI:10.1038/s41467-018-07483-5>
14. Lang, Valter 2020: *Homo Fennicus: Itämerensuomalaisten etnohistoria*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
15. Mantila, Harri 2000: Lapin rajat ja murrerajat. *Virittäjä* 2/2000, 188–202.

16. Murashkin, Anton I. & Kolpakov, Evgeniy M. & Shumkin, Vladimir Ya. & Khartanovich, Valeriy I. & Moiseyev, Vyacheslav G. 2016: Kola Oleneostrovskiy Grave Field: A Unique Burial Site in the European Arctic. *Iskos* 21, 185–199.
17. Nordqvist, Kerkko 2018: *The Stone Age of Northeastern Europe 5500–1800 calBC. Bridging the gap between the East and the West*. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 160. <http://jultika.oulu.fi/files/isbn9789526218731.pdf>
18. Peltola, Sanni & Majander, Kerttu & Makarov, Nikolaj & Dobrovolskaya, Maria & Nordqvist, Kerkko & Salmela, Elina & Onkamo, Päivi 2023: Genetic admixture and language shift in the medieval Volga-Oka interfluvium. *Current Biology* 33, 1–9. <https://doi.org/10.1016/j.cub.2022.11.036>
19. Piha, Minerva & Häkkinen, Jaakko 2020: Kantasaamesta eteläkantasaameen. Lainatodisteita eteläsaamen varhaisesta eriytymisestä. *Sananjalka* 162, 102–124. <https://journal.fi/sananjalka/article/view/95727>
20. Ridderstad, Marianna 2009: Arkeoastronomia apuna jätinkirkkotutkimuksessa. *Tieteessä tapahtuu* 6/2009. <https://journal.fi/tt/article/view/2423/2253>
21. Rohiola, Ville-Martti 2013: *Polttokenttäkalmiston ominaisuudet ja rakenne. Tutkimuskohteena Laitilan Vainionmäen viikinkiaikainen B-kalmisto*. Pro gradu -työ. Helsingin yliopisto; Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/42297>
22. Saag, Lehti & Vasilyev, Sergey V. & Varul, Liivi & Kosorukova, Natalia V. & Gerasimov, Dmitri V. & Oshibkina, Svetlana V. & Griffith, Samuel J. & Solnik, Anu & Saag, Lauri & D'Atanasio, Eugenia & Metspalu, Ene & Reidla, Maere & Rootsi, Siiri & Kivisild, Toomas & Scheib, Christiana Lyn & Tambets, Kristiina & Kriiska, Aivar & Metspalu, Mait. 2021. Genetic ancestry changes in Stone to Bronze Age transition in the East European plain. *Science Advances* Vol 7 Issue 4, 1–17. <https://www.science.org/doi/epdf/10.1126/sciadv.abd6535>
23. Sánchez-Quinto, Federico & Malmström, Helena & Fräsera, Magdalena & Girdland-Flink, Linus & Svensson, Emma M. & Simões, Luciana G. & George, Robert & Hollfelder, Nina & Burenhult, Göran & Noble, Gordon & Britton, Kate & Talamoh, Sahra & Curtis, Neil & Brzobohata, Hana & Sumberova, Radka & Götherström, Anders & Storå, Jan & Jakobsson, Mattias 2019: Megalithic tombs in western and northern Neolithic Europe were linked to a kindred society. *PNAS* May 7, 2019 vol. 116 no. 19, 9469–9474. www.pnas.org/cgi/doi/10.1073/pnas.1818037116
24. Tambets, Kristiina & Yunusbayev, Bayazit & Hudjashov, Georgi & Ilumäe, Anne-Mai & Rootsi, Siiri & Honkola, Terhi & Vesakoski, Outi & Atkinson, Quentin & Skoglund, Pontus & Kushniarevich, Alena & Litvinov, Sergey & Reidla, Maere & Metspalu, Ene & Saag, Lehti & Rantanen, Timo & Karmin, Monika & Parik, Jüri & Zhadanov, Sergey I. & Gubina, Marina & Damba, Larisa D. & Bermisheva, Marina & Reisberg, Tuuli & Dibirova, Khadizhat & Evseeva, Irina & Nelis, Mari & Klovins, Janis & Metspalu, Andres & Esko, Tõnu & Balanovsky, Oleg & Balanovska, Elena & Khusnutdinova, Elza K. & Osipova, Ludmila P. & Voevoda, Mikhail & Villems, Richard & Kivisild, Toomas & Metspalu, Mait 2018: Genes reveal traces of common recent demographic history for most of the Uralic-speaking populations. *Genome Biology* (2018) 19: 139. <https://genomebiology.biomedcentral.com/articles/10.1186/s13059-018-1522-1>
25. Vahtola, Jouko 1980: *Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty. Nimistötieteellinen ja historiallinen tutkimus*. Studia Historica Septentrionalia 3. Rovaniemi: Societas Historica Finlandiae Septentrionalis.